

ESTUDIS

El context teològic de l'any 1972

Josep-Ignasi Saranyana¹

La visita pastoral de sant Josepmaria Escrivà a Barcelona, a la tardor del 1972, va coincidir o potser va ser provocada per la crisi que va sacsejar l'Església, a tots nivells, a la cloenda del Concili Vaticà II. Encara que els dos anteriors concilis ecumènics de la modernitat (Trento i el Vaticà I) havien patit també alguna batzegada en l'etapa de recepció de llurs constitucions, decrets i cànons, ni de lluny aquells sotrats es poden comparar a les commocions que s'han viscut dins l'Església, del 1966 ençà. Així, doncs, per capir les exhortacions, comentaris i suggeriments, sempre encoratjadors, del fundador de l'Obra durant l'esmentat viatge del 1972, s'escau una ajustada valoració del context eclesial i teològic que va envoltar la seva visita pastoral. Això és el que ens proposem fer aquí.

En les consideracions que ara presento procuraré esbrinar, en unes poques pinzellades, les dificultats que l'acadèmica teològica va patir en la recepció dels documents conciliars, perquè entenc que l'embull va esclatar sobretot per la gran transformació cultural que va embolcallar i *permejar* (perdó pel neologisme) els treballs conciliars i la posterior difusió de llurs resultats. No excloc que en la maror esmentada també hi van influir dubtes sobre la identitat dels estats clerical i religiós, provocats per determinats corrents teològics (per exemple, la discussió sobre el celibat sacerdotal o la raó de ser de la vida consagrada). Amb tot, no entraré a judicar-los en aquest petit assaig; només em centraré en els canvis més notables dels paradigmes culturals d'aquella hora, amb els quals va ensopegar el Vaticà II i no se'n va sortir. Cal reconèixer, però, que llavors la cosa no era gens fàcil de resoldre, com s'intentarà mostrar en els paràgrafs següents, perquè qui es troba en el bell mig de la tempesta no sap d'on ve el vent que bufa, si de terra o de mar.

La visió del Papa Benet XVI

Benet XVI va discórrer molt sobre la crisi postconciliar, que va agitar l'Església en el sexenni 1966-1972. Per què -es preguntava- un concili

ecumènic que havia obert perspectives teològiques tan positives, va ser rebut esbiaixadament en amplis sectors del món catòlic? Per què es va generar un controvèrsia tan generalitzada en els cenacles acadèmics, que també va repercutir en la confusió dels pastors i en la pràctica religiosa dels fidels en general?

El Papa va abordar formalment la qüestió dues vegades: primer en un discurs a la cúria vaticana, del 22 de desembre del 2005, i després, a les acaballes del seu pontificat, en unes paraules més o menys informals a Castelgandolfo, en un trobada amb els membres de l'*Institut Papst Benedikt XVI*, esdevinguda el 2 d'agost del 2012. D'aquesta intervenció a Castelgandolfo no en sabríem res si, passades algunes setmanes, no hagués decidit que es publicqués a *L'Osservatore Romano*.

Rellegint ambdós documents, ens adonem que Benet XVI constatava que no s'havia convocat el Concili per resoldre cap qüestió dogmàtica concreta particular, tot i que sí que se'n van resoldre algunes², sinó per analitzar una qüestió més general i cabdal. Citant paraules de Pau VI en la clausura del Concili, Benet XVI recordava que l'assemblea s'havia reunit per interrogar-se sobre la relació entre l'Església i la seva fe, per una banda, i sobre l'home i el món actual, per l'altra. "La qüestió -afegia- resulta més clara si en comptes del terme genèric 'món actual' se n'elegeix un de més adient i precís: el Concili havia de determinar de manera nova la relació entre l'Església i l'edat moderna"³.

Era evident, quan els pares conciliars van arribar a Roma, que feia anys i panys que l'Església s'havia tancat en si mateixa i havia establert una relació negativa amb l'edat moderna. Benet XVI cita el problemàtic procés a Galileu Galilei, la ruptura de la teologia amb els cenacles filosòfics arran d'Immanuel Kant, i les "aspres i radicals" condemnes de l'esperit modern per Pius IX. Calia, doncs, posar-la al dia i reconciliar-la amb el "món d'avui".

L'esquema XIII, que després va ser la constitució *Gaudium et spes*, ho va intentar. Ara bé:

"Per clarificar [aquesta relació amb el 'món d'avui'] era necessari definir amb tota precisió què era l'essencial i constitutiu de l'edat moderna, i l'esquema XIII no ho va aconseguir. Tot i que aquesta constitució pastoral va afirmar moltes coses importants per comprendre el *món* i va oferir contribucions notables a la qüestió de l'ètica cristiana, en aquest punt no va assolir cap aclariment substancial"⁴.

Els trets essencials de la modernitat no van ser copsats. I equivocant el diagnòstic, les reaccions per a "modernitzar l'Església" no van prendre la direcció adient. No es va descobrir on era el moll de l'os. I per aquesta causa, encara que no sols per ella, es va produir una reacció inoportuna, en amplis

Després del Concili, el camí que molts catòlics van enfil·lar portava a un penya-segat: cap al trencament amb la tradició, cap a fer creu i ratlla de tres-cents anys d'història de l'Església

sectors del món catòlic, a recer de l'expressió italiana “aggiornamento”, que volia significar: posar al dia l'Església. El camí que molts van enfil·lar portava a un penya-segat: cap al trencament amb la tradició, cap a fer creu i ratlla de tres-cents anys d'història de l'Església, si més no. El 2005 el Sant Pare va denominar aquesta reacció *l'hermenèutica de la discontinuïtat*, i la va descriure en un paràgraf de l'esmentat discurs del 2005:

“L'hermenèutica de la discontinuïtat corre el risc d'acabar amb una ruptura entre Església preconciliar i Església postconciliar. Aquesta interpretació afirma que, com a tals, els textos del Concili no són encara la veritable expressió de l'esperit del Concili. Són el resultat d'avinences, en les quals, per assolir la unanimitat, es va haver de retrocedir, reconfirmant moltes coses antigues ja inútils. Tanmateix, en aquestes avinences no es reflecteix -deien alguns- el veritable esperit del Concili. Aquest es troba en els impulsos subjacents en els textos, que menen cap a coses noves. Només aquests impulsos representen el veritable esperit conciliar. Partint d'ells i d'acord amb ells cal tirar endavant. Precisament perquè els textos només traspuen de manera imperfecta el veritable esperit del Concili i la seva novetat, s'escau tenir la valentia d'anar més enllà dels textos, deixant espai a la novetat on s'expressa la intenció més profunda del Concili, encara que indeterminada. En una paraula: no convé seguir tant els textos, com el seu esperit”.

Així, doncs, segons alguns teòlegs, calia trobar el Concili dins el Concili. Per defugir aquesta ruptura de la tradició cristiana, Benet XVI proposava oposar *l'hermenèutica de la reforma* a l'hermenèutica de la discontinuïtat o, per dir-ho en altres paraules, optar per la discontinuïtat en la continuïtat.

La Constitució Pastoral Gaudium et spes

El que acabo d'escriure potser sobtarà als lectors. Cal recordar, abans de res, que la *Gaudium et spes* (GS) es va aprovar el 7 de desembre del 1965, gairebé en temps afegit, perquè el Concili s'havia d'acabar. És un bell i llarguíssim document, on es parla de tot amb llenguatge clar i entenedor. Hi ha expressions que ja són clàssiques, com la famosa frase: “En realitat el misteri de l'home només s'esclareix en la misteri del Verb encarnat” (GS, 22), o una altra: “L'home val més per allò que és que per allò que té” (GS, 35), manllevada d'un discurs de Pau VI. Ve a ser com un resum, en cristià, dels problemes que el creient ha d'enfrontar “en aquesta vall de llàgrimes” (Himne *Salve Regina*). Es comenten amb gran èmfasi les angoixes humanes (en especial la mort), el repte de l'ateisme i la fascinació que molts catòlics senten per les religions orientals. S'esmenta la legítima autonomia de la

realitat terrena, encara que sense aprofundir-hi. Es repassen les veritats últimes, és a dir, l'escatologia de l'home i del món. I moltes més coses. I quan s'arriba a les conclusions finals, el lector es troba amb unes consideracions parenètiques i poc més. És lògic, doncs, que Benet XVI manifestés el seu descens.

I, per això, el Papa va intentar oferir un diagnòstic més adaptat a la realitat, no tant en les seves encícliques, com sobretot en els discursos més solemnes que va pronunciar: a Ratisbona (2006), sobre la raó filosòfica com a moment interior i imprescindible de l'especulació teològica; a La Sapienza (2008), sobre la missió de la Universitat en la recerca de la veritat; a Westminster Hall (2010), sobre les relacions de la política amb la religió, en particular amb el cristianisme; i al Reichstag (2011), sobre el positivisme jurídic, que només considera just el que determina la llei, allunyant-se de la noció clàssica del dret, que pretén esbrinar el que és just per protegir-lo.

Corrents de pensament que copejaven els ambients teològics catòlics els anys 60

Ens interrogàvem, al començar aquest assaig, per què es va produir aquella revolta tan impressionant, després del Concili. La *Gaudium et spes* no s'ho va preguntar i d'aquí ve el seu dèficit, segons Benet XVI. Cal, doncs, voltar la nostra mirada cap als anys seixanta, i copsar quins

Es van difondre i acceptar acríticament unes opcions intel·lectuals problemàtiques

eren llavors els *inputs* intel·lectuals que copejaven els ambients teològics catòlics; quines eren les idees que podien malmetre la fe dels creients i que molts no van saber detectar llavors per contrarestar-les.

Es van difondre i acceptar acríticament unes opcions intel·lectuals que, a grans trets, podríem formular en cinc apartats: 1r) el rebuig de la metafísica (apostant pel Kant crític i per l'abandó de les nocions de "substància" i de

“natura”⁵; 2n) l’acceptació d’un hiat entre la tradició apostòlica i la història posterior, trencant la identitat essencial entre el “Jesús de Nazaret” i el “Crist de la fe”, i afirmant una pretesa etapa, denominada “moviment de Jesús”, entre la Pentecosta i la suposada fundació de l’Església per Pau i Lluç; 3r) l’acollida d’una concepció de la llibertat heretada de les discussions nietzscheanes, que va afectar l’Antropologia; 4t) l’extrapolació de l’anàlisi profunda, que havia descobert els estrats de la consciència, sacsejant per aquesta via els criteris de responsabilitat moral.

El cinquè *input* va consistir a acceptar indiscriminadament l’idealisme alemany, esborrant la diferència essencial entre l’ordre natural i l’ordre sobrenatural. Segons Hegel, hi ha hagut una continuïtat històrica en l’evolució de la idea de la religió, en la qual es poden distingir tres estadis: primer, Déu considerat com un ideal abstracte (moment de la *universalitat*, propi de les religions orientals); segon moment, Déu concebut com un altre que s’oposa a la consciència (moment de la *particularitat*, propi de les religions jueva, grega i romana); i una tercera etapa, en la qual es resol la dialèctica entre l’abstracció i l’alienació, en la unitat del diví i l’humà (moment del *retorn*, propi del cristianisme)⁶.

Expressat en termes més corrents, podríem dir que la història, que havia salvat la tradició (establint unes continuïtats essencials en Cristologia i Eclesiologia), va acabar per cruspir-se la tradició. Vet aquí la paradoxa⁷.

La trobada conciliar amb els grans temes de l’època moderna

Calia, doncs, tenir cura de no trencar la bimil·lenària tradició cristiana en qüestions fonamentals, i ensems posar-la al dia. L’Església no podia renunciar a les seves arrels, que remunten a la gran tradició apostòlica, si no volia desnaturalitzar la seva essència, però s’esqueia també vorejar qualsevol immobilisme. Això exigia esbrinar quines han estat les gran fites assolides per la modernitat, prendre’n nota i destriar la palla del gra. Des d’aquesta perspectiva, s’entén que Benet XVI escrigués que la constitució *Gaudium et spes* no l’havia encertat, perquè de tot això no en diu ni pruna.

I aquí, precisament, el Pontífex va aventurar una opinió realment revolucionària, pel que fa a la interpretació i recepció del Concili Vaticà II:

“La trobada amb els grans temes de l’època moderna no es va produir en la constitució pastoral [*Gaudium et spes*], sinó en dos documents menors, la importància dels quals només s’ha fet palesa a poc a poc, a mesura que es produïa la recepció del Concili”⁸.

Els dos documents de segon nivell que van endevinar la tecla, van ser: la declaració *Dignitatis humanæ*, de 7 de desembre del 1965, i la declaració

Nostra ætate, de 28 d'octubre del 1965. La primera, sobre la llibertat religiosa entesa com a dret civil (car la llibertat religiosa no és un dret religiós), promoguda sobretot per l'episcopat estatunidenc; i la segona, sobre la relació de l'Església amb les religions no cristianes, que havia de ser només una declaració de les relacions de l'Església amb el judaisme i acabà incloent-hi també l'Islam, el budisme i l'hinduisme, i la qüestió de la religió en general, entesa com a fenomen connatural a l'home.

Son remarcables dues declaracions conciliars, una sobre la llibertat religiosa entesa com a dret civil, l'altre sobre la relació de l'Església amb les religions no cristianes

La *Dignitatis humanæ* obria la porta a un dels temes més importants de nostra època, en el qual es pot produir una trobada entre el missatge cristià i el món modern: la qüestió dels drets humans. Posar al dia l'Església en aquest punt significava reconèixer també els drets fonamentals dels fidels cristians dins l'Església. En altres paraules, *Dignitatis humanæ* posava les bases per copsar millor què és la secularitat, i entendre què suposa la secularització considerada com a laïcitat positiva. En efecte:

“La doctrina sobre la tolerància, tal com havia estat elaborada per Pius XII, no resultava suficient atesa l'evolució del pensament filosòfic i l'autocomprensió de l'Estat modern. Es tractava de la llibertat d'elegir i de practicar la religió, i de la llibertat de canviar-la, enteses com a drets inherents a les llibertats fonamentals de l'home. Considerades aquestes raons més íntimes d'aquesta llibertat, la fe cristiana no en podia ser aliena, perquè havia entrat en el món amb la pretensió que l'Estat no podia decidir sobre la veritat i no podia exigir cap mena de culte. La fe cristiana reivindicava la llibertat a la convicció religiosa i a practicar-la en el culte, sense que es violés, en fer-ho, el dret de l'Estat a la pròpia ordenació jurídica”.

Així, doncs, aquesta llibertat no només abastava la llibertat davant l'Estat, sinó que, i de manera anàloga, també dins l'Església. Em aquest cas es tracta de la llibertat al propi carisma, de la llibertat d'associació dels fidels, de la llibertat a viure la vida sacramental segons els propis criteris, en el marc dels gran trets determinats pel magisteri, de la llibertat a defensar les pròpies idees teològiques, quan el magisteri no s'ha pronunciat, etc. Hi ha un llibre important, aparegut l'any 1969, al qual potser no s'ha prestat prou atenció, titulat *Fieles y laicos en la Iglesia. Bases de sus respectivas estatutos jurídicos*, escrit pel beat Àlvar del Portillo, que caldria rellegir novament, als seixanta anys del Vaticà II⁹.

Pel que fa a *Nostra ætate*, Benet XVI va fer unes puntualitzacions, que cal referir literalment:

“En el procés de recepció [de la declaració] s’ha vist de mica en mica una debilitat d’aquest text, d’altra banda extraordinari per moltes raons: parla de les religions només d’una manera positiva, ignorant les formes malaltisses i distorsionades de la religió, que tenen, des de la perspectiva històrica i teològica un gran abast; per això la fe cristiana ha estat des del començament molt crítica amb la religió, no només mirant endins, sinó també cap enfora”.

És innegable que hi ha hagut formes malaltisses de viure el cristianisme

Sant Josepmaria es presentà com a pare espiritual d’una multitud de fidels, per confirmar-los en la fe, en unes circumstàncies eclesials delicades.

dins la pròpia Església, ja des de primera hora. Cal només recordar, cap endins, els primers brots de gnosticisme, esmentats en les cartes de sant Pau i en el *corpus* de sant Joan com a perillosos i rebutjables.

Cap enfora, els fets són coneguts i no calen gaires esclariments.

Considerats alguns trets irenistes d’aquesta segona declaració, s’esqueien uns aclariments. Així es va generar l’important document *Dominus Iesus*, de la Congregació per a la Doctrina de la Fe, “sobre la unitat i la universalitat salvífica de Jesucrist i l’Església”, de 6 d’agost del 2000; un text necessari per il·lustrar l’abast dogmàtic de la sentència “*extra ecclesiam nulla salus*”, formulada al començament de la butlla *Unam sanctam* de Bonifaci VIII (DS 870), de 18 de novembre del 1302.

Cloenda

Per acabar, em sembla que aquestes consideracions, redactades a primer raig i sense gaires pretensions, poden aclarir una mica el context en el qual es va desenvolupar la visita pastoral de sant Josepmaria a Catalunya, a la tardor del 1972. Ell es presentà com a pare espiritual d’una multitud de fidels, per confirmar-los en la fe, en unes circumstàncies eclesials delicades. No parlà com a teòleg, ni pretengué erigir-se en mestre de la fe, perquè això és competència del *munus docendi* dels bisbes, especialment del bisbe de Roma. Va venir a tranquil·litzar les consciències i a infondre pau. I bé que ho va assolir.

¹ Membre emèrit del Pontifici Comitè de Ciències Històriques (Ciutat del Vaticà).

² A tall d'exemple: la distinció essencial, i no només en el grau, entre el sacerdoci comú dels fidels i el sacerdoci ministerial o jeràrquic (*Lumen gentium*, 10); “que per diferents que siguin les professions i formes de vida, és una sola la santedat que cultiven tots aquells qui són guiats per l’Esperit de Déu”, o sigui, la vocació universal a la santedat (*Lumen gentium*, 41); que la consagració episcopal constitueix el grau suprem del sagrament de l’Orde (proposició votada pels pares conciliaris, gairebé per unanimitat, el 29 d’octubre del 1963); etc.

³ Benet XVI (2005) Discurs del Sant Pare als cardenals, arquebisbes, bisbes i prelats

superiors de la cúria romana, dijous, 22 de desembre a < https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/es/speeches/2005/december/documents/hf_ben_xvi_spe_20051222_roman-curia.html> [consultat el 26 de gener del 2023].

⁴ Benet XVI (2012) Inèdit del Sant Pare publicat amb motiu del 50è aniversari de l'obertura del Concili Vaticà II, a *L'Osservatore Romano*, 11 d'octubre, 2012, a < https://www.vatican.va/special/annus_fidei/documents/annus-fidei_bxvi_inedito-50-concilio_sp.html> [consultat el 26 de gener del 2023].

⁵ L'abandonament de la noció de substància va repercutir en la Teologia trinitària i eucarística, i la discussió de la noció de natura, en l'Antropologia teològica i, com a conseqüència en la Cristologia i en la Teologia Moral Fonamental.

⁶ Cfr. Colomer, E. (1986), *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger, II: El idealismo (Fichte, Schelling y Hegel)*, pp. 379-396. Barcelona: Herder,.

⁷ Cfr. Joseph Ratzinger (1988), El servicio de la verdad y la verdad como Servicio. En *El Cardenal Ratzinger en la Universidad de Navarra. Discursos, coloquios y encuentros*. Pamplona: Facultad de Teología de la Universidad de Navarra, p. 30.

⁸ Benet XVI, "Inèdit del Sant Pare publicat amb motiu del 50è aniversari de l'obertura del Concili Vaticà II", cit.

⁹ Del Portillo, A. (1991) *Fieles y laicos en la Iglesia. Bases de sus respectivos estatutos jurídicos*, edición corregida y ampliada. Pamplona: Eunsa.